

Adventisté sedmého dne, lidská práva a sociální práce

Bedřich Jetelina

Cílem článku je ukázat na příkladech dopad specifické teologické motivace a historického dědictví Církve adventistů sedmého dne na oblast lidských práv i sociální práce. Protože zejména v otázce lidských práv je důležité i to, kdo je jejich hlasatelem,¹ článek kromě nastínění základních adventistických východisek ukáže i praktické postoje, které církev adventistů v minulosti zastávala, a výzvy, kterým v současné době čelí. Poukáže, kde se adventistické pohledy překrývají s americkým konzervativním protestantským myšlením, kde z něho vybočují a nakolik toto vybočení souvisí se specifickými adventistickými východisky.

Kořeny adventistického myšlení leží a stále přetrvávají v americké kultuře 19. století ovlivněné filosofií tzv. skotského realismu,² kde rezonovala antropocentricky chápána vize náboženské svobody Johna Locka.³ V tomto smyslu se tedy kloním k názoru, že adventistický akcent na svobodu vyznání vychází z antropocentrického, a nikoliv teistického chápání lidských práv.⁴ Proto i fakta uvedená v textu, která se například vážou k středoevropskému či jihoamerickému prostoru, je třeba vždy chápat ve vztahu k americkému diskurzu.

Adventistická eschatologie jako teologická motivace od 19. století až po současnost

Církev adventistů sedmého dne se hlásí k tomu, že se v některých oblastech ochrany lidských práv, zejména v otázkách náboženské svobody a boje za zrušení otroctví, aktivně angažovala již od svého vzniku.⁵ Adventisté ale sami upozorňují na to, že mnohé důrazy v oblasti lidských práv a sociální angažovanosti převzali od hnutí Christian Connection⁶ a že se teologicky hlásí

1 Srov. Jaroslav VOKOUN, Úpadek lidských práv: Devalvace? Dialektická negace? Perverze?, *Křesťanská revue* LXVIII 1/2001, s. 13.

2 Srov. např. Millar J. ERICKSON, *Truth or Consequences*, Downers Grove: InterVarsity Press, 2001, s. 309–310 nebo William H. GOETZMANN, *Beyond the Revolution: A History of American Thought from Paine to Pragmatism*, New York: Basic Books, 2009, s. 54.

3 Srov. John LOCKE, *Dopisy o toleranci*, Brno: Atlantis, 2000.

4 Pro teistické pojetí „je charakteristické, že se v něm myšlenka důstojnosti člověka a jeho práv odvozuje v návaznosti na biblické zdroje z jeho zvláštního vztahu k tvůrci, Bohu... Pro druhé, později vzniklé pojetí lidských práv, je charakteristické odvozování těchto práv nikoli ze zvláštního vztahu člověka k Bohu, nýbrž ze samotné, na Bohu vposledku nezávislé důstojnosti člověka. Zde je možno mluvit o antropocentrickém pojetí lidských práv... Příkladem takového práva je právo na svobodu svědomí. Pokud svobodě svědomí rozumíme tak, že spočívá v právu zvolit si jakékoli náboženské vyznání, případně zůstat bez vyznání, pak je takové právo ve zcela zřejmém sporu s prvním příkazním biblického Desatera, které, jak známo, zní: V jednoho Boha věřití budeš. Takto pojaté právo na svobodu svědomí podle starší, teisticky zaměřené tradice proto, přesně vzato, neexistuje.“ Stanislav SOUSEDÍK, *Idea lidských práv a její dvě verze*, *Teologické texty* 3/2007, s. 133.

5 „Již od samotných svých počátků v polovině devatenáctého století Církev adventistů sedmého dne podporovala lidská práva. První adventisté, inspirovaní biblickými hodnotami, se silně stavěli proti otroctví a nespravedlnosti. Zastávali právo každého člověka zvolit si svoje náboženské přesvědčení podle svého svědomí a praktikovat a učit svoje vyznání v plné svobodě, bez diskriminace a při respektování stejných práv pro druhé. Adventisté sedmého dne jsou přesvědčeni, že v otázkách náboženství je nátlak nebo represe v rozporu s Božími principy.“ © 50th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights – Official Statements (on-line), dostupné na: <http://www.adventist.org/information/official-statements/statements/article/go/0/50th-anniversary-of-the-universal-declaration-of-human-rights/18/>, citováno dne 7. 1. 2014.

6 Jednalo se o usilování o plnou politickou a náboženskou svobodu, v sociální oblasti pak boj proti otroctví, prosazování myšlenek střídmosti, propagace kvalifikované zdravotní péče a rovnoprávnost žen. Sociální otázky týkající se spravedlivého odměňování dělníků apod. pak mezi priority Christian Connection nepatřily. Srov. © Bert HALOVIK, *Some Great Connections: Our Seventh-Day Adventist Heritage from the Christian Church – General Conference Archive*, Silver Spring, unpublished document (on-line), dostupné na: <http://www.adventistarchives.org/docs/AST/ChrConn94.pdf>, citováno dne 7. 1. 2014.

k odkazu tzv. milleritského hnutí, které očekávalo v roce 1844 konec světa skrze druhý příchod Ježíše Krista. Když se tato vize nenaplnila, adventisté dali milleritským výpočtům nový výklad a očekávanou událost Kristova příchodu vyhodnotili jako událost v nebesích.⁷ Nadále sice akceptovali milleritskou metodologii výkladu Bible,⁸ kterou ještě dále propracovávali, a ponechali si také přesvědčení o blízkém konci světa, který završí Kristův druhý příchod, avšak na rozdíl od milleritů neurčovali přesné datum této události. Od milleritského hnutí také převzali tzv. historizující pohled na biblická proroctví.⁹ Odvozovali z něho vztahy mezi biblickými proroctvími a světovými událostmi, které považovali v dějinách za významné nebo které prožívali. Zejména biblická kniha Zjevení Janovo a prorocké části knihy Daniel jsou podle tohoto výkladu vlastně zakódované dějiny světa od doby svého sepsání až po eschatologický konec světa.

Historizující přístup k proroctví vedl k výkladu symbolů šelem v knize Zjevení Janovo jako konkrétních historických nábožensko-politických mocností. „Dravá šelma o deseti rozích a sedmi hlavách“ (Zj 13,1) byla považována za katolickou církev.¹⁰ Šelma, která „měla dva rohy jako beránek, ale mluvila jako drak“ (Zj 13,11), byla chápána jako Spojené státy americké.¹¹ Dva rohy podle adventistů „symbolizují dva základní principy Ameriky: republikanismus (nebo občanskou svobodu) a protestantismus (nebo náboženskou svobodu). To, že tato šelma mluvila jako drak, znamená odpadnutí od těchto principů vedoucí nakonec k pronásledování věrných.“¹²

Když adventisté následně došli k závěru, že by měli po vzoru baptistů sedmého dne zachovávat jakožto den odpočinku sobotu, zdůvodňovali tento závěr věčnou platností Desatera. Ovšem navíc dali učení o sobotě výrazný prorocký a eschatologický rámec. Vyplynulo z něho, že zachovávaní neděle je útok na Boží pravdu vedený papežstvím, jehož snahou je zrušit na celém světě zachovávaní soboty a nahradit ji nedělí.¹³

Tento výklad zapadl do rozjitřené atmosféry. Adventisté měli za sebou poměrně čerstvou zkušenost období let 1843–1844, kdy byli ještě jako členové milleritského hnutí vylučováni ze svých církví, jež podle nich jednaly více na základě svých věroučných vyznání než na základě Bible.¹⁴ Tuto zkušenost propojili se svým výkladem soboty a proroctví a podporu pro svou teorii našli v přípravě zákonů na zachovávaní neděle, které se v Americe tehdy objevovaly.¹⁵

7 Neochotu změnit základy milleritského přístupu k Bibli dokládá například výrok: „Popřít, že prorocké období skončilo v uvedeném roce, by znamenalo vnést do celé věci zmatek a nebrat v úvahu, že se řada důležitých událostí odehrála přesně v době určené proroctvím.“ Ellen G. WHITEOVÁ, *Velké drama věků*, Praha: Advent-Orion, 2002, s. 271.

8 Základní adventistické chápání Bible zůstalo i nadále doslovné, jako tomu bylo u Millera: „Porovnáním Písma s historií jsem objevil, že všechna proroctví, která byla naplněna, se naplnila doslovně, to znamená, že různé postavy, podobenství, metafory, podobnosti atd. byly vysvětleny ve své bezprostřední blízkosti nebo termíny, kterými byly vyjádřeny, byly definovány jinými slovy. Když jsou takto vysvětleny, musí být chápány doslovně v souladu s takovýmto výkladem.“ James WHITE, *Sketches of the Christian Life and Public Labors of William Miller*, Battle Creek: Steam Press, 1875, s. 48.

9 Historizující výklad proroctví předpokládá, že „apokalyptické biblické vize Písma vytvářejí postupnou historickou linii – zakódovanou v symbolických výrazech –, historii konfliktu mezi Božím lidem a silami zla. Tato linie probíhá od času, kdy biblický pisatel text psal, až do druhého příchodu Krista. Kolem roku 1850 byl tento přístup široce zastáván jak postmilenialisty, jako byl Jonathan Edwards, tak i premilenialisty, jako byl William Miller. Srov. Douglas MORGAN, Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty, *Church History* 2/1994, s. 236–237. Současné chápání historizujícího výkladu v adventismu viz např. Reimar VETNĚ, A Definition and Short History of Historicism as a Method for Interpreting Daniel and Revelation, *Journal of the Adventist Theological Society* 2/2003, s. 1–14.

10 Srov. např. *Adventisté sedmého dne věří – Výklad základních věroučných článků*, Praha: Advent-Orion, 1999, s. 198–199 nebo tamtéž, s. 306–310.

11 „Moc představovaná v proroctví šelmou s beráncími rohy jsou Spojené státy. Proroctví se vyplní, až budou Spojené státy vynucovat zachovávaní neděle, kterou Řím pokládá za zvláštní potvrzení své svrchovanosti.“ Ellen G. WHITEOVÁ, *Velké drama věků*, s. 375.

12 Douglas MORGAN, Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty, s. 238.

13 Srov. George KNIGHT, *Adventismus v proměnách času*, Praha: Advent-Orion, 2003, s. 35–36.

14 „Milleritské hnutí začalo v roce 1840 jako nadkonfesijní a v roce 1844 skončilo jako separatistická skupina.“ J. R. PÖHLER, Der adventistisch/röm.-katholische Dialog. Erste Schritte: Adventisten und Katholiken im Gespräch, *Ausgabe*, 2007, s. 143. Z toho důvodu byli jeho členové svými stávajícími církvemi vnímáni nepřívětivě a z církví vylučováni.

15 Srov. George KNIGHT, *Adventismus v proměnách času*, s. 76.

Neděle, jako falešná sobota zavedená papežstvím, se tak podle nich stala znamením odpadnutí od pravého protestantismu a znakem připojení se k nebiblickému papežskému učení. Sjednocení protestantů a katolíků se tedy projeví právě podporou svěcení neděle.¹⁶

Jak bude ukázáno dále, všechny tyto eschatologické důrazy přetrvávají v oficiální adventistické teologii prakticky nezměněné až do současnosti a bez přihlédnutí k nim není možné správně chápat ani současný adventismus.

Vztah adventistů k americké společnosti 19. století

Vypjatá eschatologická očekávání tedy první adventisty vedla k ostrážitému a nedůvěřivému postoji ke státní moci. Vedle „prorockého“ nastavení k tomu také přispívaly i pacifistické názory, které rovněž dostali při svém vzniku do vínku jak od Williama Millera, tak i od Christian Connection.¹⁷ Církev adventistů sedmého dne oficiálně vznikla v roce 1863, tedy uprostřed americké občanské války. Svým pacifistickým postojem se dostala do složité situace. Adventisté sice odsuzovali otroctví,¹⁸ které znamenalo rozpor s republikánskými principy (a podporovalo tak vidění USA jako šelmy),¹⁹ ale odmítali se aktivně vojensky angažovat v boji za jeho odstranění. I to souviselo se zachováváním soboty: „Jestliže by odmítli vojenskou službu s poukazem na věrnost Písmu, riskovali by obvinění z neloajlnosti, případně tvrdé vládní zákroky proti svému hnutí, jako by byli proti své zemi a nepřímou podporovali otrokářský systém, kterému však zásadně oponovali. Na druhou stranu, kdyby přímo podpořili ozbrojený boj, mohli by se stát nedůvěryhodnými ve svém tvrzení o nutnosti věrného zachovávání Božích přikázání.“²⁰

Radikální, přehledné, adresné a polarizující rozdělení světa na boj dobra se zlem (soboty s nedělí) samozřejmě vedlo ve vztahu vůči státu k obavám z útlaču. Vznikalo napětí, které bylo navíc podtrženo některými případy adventistů potrestaných za práci v neděli.²¹ Adventisté navíc viděli své poslání v misijním působení, takže aby si pro ně vytvořili podmínky, rozhodli se přistoupit k aktivní obhajobě náboženské svobody, která podle nich byla útokem na sobotu ohrožována. „V roce 1883 začali vydávat časopis hájící náboženskou svobodu, který byl zaměřen na ty, již zastávali významné společenské postavení. Původně vycházel pod názvem *Sabbath Sentinel*, v roce 1886 byl přejmenován na *American Sentinel* a od roku 1906 vychází pod názvem *Liberty*.“²² V roce 1893 pak adventisté založili organizaci pod názvem International Religious Liberty Association (IRLA), která si klade za cíl po celém světě „šířit

16 Viz Douglas MORGAN, *Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty*, s. 238.

17 Srov. Peter BROCK, *Freedom from Violence: Sectarian Nonresistance from the Middle Ages to the Great War*, Toronto: University of Toronto Press, 1999, s. 231.

18 Například první předseda Generální konference Církve adventistů sedmého dne John Byington patřil mezi ty, kteří se aktivně podíleli na tzv. „podzemní železnici“ – síti, které využívali uprchlí otroci z amerického Jihu ke své cestě za svobodou. Viz např. Michael PEARSON, *Millennial Dreams and Moral Dilemmas: Seventh-Day Adventism and Contemporary Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 20.

19 Viz Douglas MORGAN, *Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty*, s. 238.

20 © Douglas MORGAN, *Following the Prince of Peace in a Time of War: How the Adventist Pioneers Dealt with Issues of War, Peace, and Military Service*, *Adventist Review*, 2007 (on-line), dostupné na <http://archives.adventistreview.org/issue.php?issue=2007-1516&page=13>, citováno dne 7. 1. 2014.

21 „Osmdesátá léta devatenáctého století byla v historii církve adventistů zlomová. Celá druhá polovina devatenáctého století byla v USA poznamenána snahou organizací, jako například National Reform Association, udržet křesťanský charakter Ameriky, mimo jiné i ochranou posvátnosti neděle. Na počátku osmdesátých let se začaly v USA vyskytovat konflikty mezi státní mocí a adventisty, které adventisté vnímali jako naplňování prorocství o pronásledování věrných světitelů soboty. Jejich problémy ale nepramenily z toho, že by jim bylo zakazováno světit sobotu jako sváteční den a scházet se na bohoslužbách, ale z toho, že pracovali v neděli. Adventisté proto velmi negativně viděli návrh senátora H. W. Blaira z roku 1888 na celonárodní uzákonění neděle. To vše je tlačilo k tomu, že více a více zdůrazňovali věčnou platnost Desatera, samozřejmě zejména přikázání o zachovávání soboty.“ Bedřich JETELINA, *Adventisté sedmého dne mezi modernou a postmodernou*, disertační práce, České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2013, s. 123.

22 Douglas MORGAN, *Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty*, s. 241.

principy náboženské svobody, bránit a střežit občanská práva všech lidí praktikovat nebo neprojektovat své náboženské přesvědčení.“²³ Adventisté dodnes o této organizaci hovoří jako o ne-sektářské,²⁴ což má podle nich potvrdit i to, že navzdory tomu, že vycházela především z obavy o potlačování práva na zachovávání soboty, byla ve své obhajobě náboženské svobody důsledná a zastávala se i práv „katolíků, židů a nevěřících“.²⁵

Pro první adventisty však bylo důležité angažovat se i v otázkách sociálních, což vedle boje proti otroctví a propagování pacifismu byla podpora tehdy velmi rozšířených abstinenčních hnutí a hnutí podporujících střídmost. Například S. M. I. Henryová, koordinátorka radikálního sociálního hnutí „Women’s Christian Temperance Union“, se stala na vrcholu své kariéry adventistkou, protože byla přesvědčená, že adventisté „zastávají ty stejné sociální hodnoty, kterým i ona věřila“.²⁶ Mezi vedoucí aktivisty hnutí střídmosti patřil i jeden ze zakladatelů církve Joseph Smith.²⁷ Varování před nebezpečím plynoucím ze zneužívání alkoholu a tabáku, které bylo v souladu s převládajícím míněním ostatních protestantských církví v USA, navíc mezi adventisty dostávalo zvláštní odstín díky viděním Ellen Whiteové.²⁸

Dalšími výraznými sociálními tématy zastávanými mnoha zakladateli adventismu byly podpora naprosté rovnosti mužů a žen, a to i co se týká duchovenské služby, a důraz na rozvoj zdravotnické a lékařské péče, jakož i školství.²⁹ A konečně jedním ze základních sociálních témat prvních adventistů byla také péče o chudé.³⁰

Adventisté tak v sociálních tématech nijak nevybočovali z důrazů, které zastávali v té době i ostatní američtí konzervativní křesťané a členové nábožensky motivovaných reformních hnutí. Adventistická specifičnost se projevovala pouze v obavách před pronásledováním ze strany státu kvůli zachovávání soboty a přepjatá eschatologická očekávání je vedla k tomu, že se je adventisté snažili projektovat do své současnosti.

Některé paradoxy adventistického přístupu k lidským právům a sociálním otázkám ve 20. století

Vyostřený a černobílý pohled postavený na antikatolicismu a obavách z pronásledování za zachovávání soboty odpovídal tomu, jak adventisté viděli společnost druhé poloviny 19. století v USA. Ukázal se však jako nedostatečně postihující složitost světa již ve století dvacátém, kdy se církev adventistů z USA rozšířila do celého světa.

23 © International Religious Liberty Association (IRLA) (on-line), dostupné na: <http://www.irla.org/mission-purpose-and-principles>, citováno dne 7. 1. 2014.

24 Viz vlastní adventistické vnímání: „Zájem adventistů o otázky náboženské svobody pravděpodobně nemá v křesťanském světě obdoby. Má to co do činění s jejich eschatologickou vizí, s jejich chápáním historie a samozřejmě s jejich teologií. A samozřejmě také s jejich zkušeností náboženské menšiny, která zkouší žít podle svého přesvědčení tak, že zachovává sobotu. To činí adventisty otevřenými pro všechny, kteří jsou diskriminováni a perzekuováni.“ © Seventh-day Adventist Church – Public Affairs and Religious Liberty (on-line), dostupné na: <http://150.adventist.org/history/public-affairs-and-religious-liberty.html>, citováno dne 7. 1. 2014.

25 Douglas MORGAN, *Adventism, Apocalyptic, and the Cause of Liberty*, s. 243.

26 Social Action Now: A Challenge to the Seventh-day Adventist Church, in: *Symposium on Mission and Social Action: The Role of Social Ministry in the Seventh-day Adventist Church*, ed. John WILCOX, Silve Springs: ADRA, 1997, s. 13.

27 Tamtéž.

28 Ellen Whiteová byla přesvědčena, že zdravotní poselství a poselství střídmosti, tzv. „zdravotní reforma“, je „pravou rukou evangelia“. Viz např. Ellen G. WHITEOVÁ, *An Earnest Plea*, *Review and Herald*, 7. ledna 1902, s. 12. Podrobněji o tomto tématu srov. Ronald L. NUMBERS, *Prophetess of Health? A study of Ellen G. White*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008.

29 I když školství a zdravotnictví patří rovněž do sociální práce církve, jedná se o oblast natolik specifickou a obsáhlou, že by si vyžádala samostatné pojednání.

30 Viz Social Action Now: A Challenge to the Seventh-day Adventist Church, s. 13–14.

Na počátku dvacátého století se do popředí amerického protestantismu dostává křesťanský fundamentalismus, který svými důrazy zasahuje také adventismus. Adventisté se společně s fundamentalisty vymezovali (v rámci boje proti „liberalismu“) také vůči pojmu „sociální evangelium“, se kterým přišel baptistický kazatel Walter Rauschenbusch, jenž dospěl k závěru, že hřích v sobě zahrnuje i sociální složku.³¹ Jako alternativu k „sociálnímu evangeliu“ stavěli evangelizaci.³²

I podle adventistických zdrojů byl tento postoj ovlivněn mimo jiné antikatolicismem.³³ Ve dvacátých letech zaplavovala Ameriku vlna chudých přistěhovalců z Evropy, povětšinou katolíků, kteří nebyli protestantským obyvatelstvem přijímáni příznivě.³⁴ Adventistický antikatolický výklad proroctví s tím souzněl a zřejmě právě i on vedl k tomu, že v USA zájem o typicky sociální otázky mezi adventisty poklesl a začalo být více akcentováno pouze vzdělávání, zdraví a evangelizace.³⁵

Adventismus však byl v té době rozšířen již i v Evropě. Ta se nacházela v odlišné náboženské i filosofické situaci než USA a sociální angažovanost a péče o chudé zde hrála významnější úlohu. Ve střední Evropě byla povzbuzována německou adventistkou Huldou Jostovou, která v Německu od roku 1926 budovala dobročinný spolek Adventwohlfahrtswerk.³⁶ Do tehdejšího Československa se tato práce přenesla od roku 1929, kdy v rámci jednotlivých adventistických sborů působily kroužky Tabita, zaměřené na pomoc chudým. Vedle Tabity pak vznikl i Spolek pro péči o zdraví a Tabita se později stala jeho součástí. Zároveň v její činnosti převládly zdravotně-preventivní důrazy. I to se zdá být v souladu s trendem, který v rámci adventismu nastoupil v USA, kdy zdravotní péče začínala být vnímána jako podstatnější než péče sociální.

Adventismus se ve 20. století musel vyrovnávat také s životem církve v prostředí zemí s totalitním režimem. Totalitní režimy však nesplňovaly základní kritéria adventistického proročského výkladu charakterizujícího Božího nepřítele – ani nacismus, ani komunismus zjevně nebyly v područí katolicismu.

Chybné vidění katolicismu jako hlavního nepřítele tak zřejmě mimo jiné způsobilo, že v nacistickém Německu adventisté „nadšeně chválili Hitlera a nacionální socialismus a většinou ochotně sloužili se zbraní v ruce, ačkoliv měli právo sloužit v pomocných sborech nebo ve zdravotní službě. Díky tomuto postoji církev adventistů úspěšně snížila napětí s režimem, takže mohla přežít nedotčena navzdory tomu, že některé její praktiky a vyznání byly podobné judaismu.“³⁷

Podobně se to ukazovalo i v postoji ke komunistickému režimu. V České republice byli adventisté od roku 1952 do roku 1956 zakázanou církví. K tomuto zákazu došlo navzdory snaze církve vyjít režimu maximálně vstříc. Někteří členové dokonce neviděli problém ani v členství v KSČ.³⁸ Zásadní střet se však odehrál u otázky zachovávání soboty,³⁹ což potvrzuje její mimořádnost v adventistickém vnímání světa. Zároveň to ale svědčí o nepochopení antikatolického,

31 Viz Samuel G. LONDON, *Seventh-day Adventists and the Civil Rights Movement*, s. 71.

32 Viz George M. MARDSEN, *Fundamentalism and American Culture*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 90–93.

33 Viz Social Action Now: A Challenge to the Seventh-day Adventist Church, s. 16.

34 Viz Karen ARMSTRONG, *The Battle for God*, New York: The Random House Publishing Group, 2001, s. 145–146.

35 Viz tamtéž, s. 13.

36 Viz Jiří PIŠKULA, *Dějiny církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Advent-Orion, 2009, s. 68.

37 Ronald LAWSON, *Sect-State Relations: Accounting for the Differing Trajectories of Seventh-day Adventists and Jehovah's Witnesses*, *Sociology of Religion* 4/1995, s. 358. Dvojznačnost přístupu adventistů během druhé světové války v Českých zemích i na Slovensku viz Jiří PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 73–82.

38 Členem strany byl do roku 1950 i čelný představitel církve té doby a pozdější předseda Tobiáš J. Zigmund. Viz tamtéž, s. 106.

39 Např. tamtéž, s. 111 a 113.

antiamerického a ke kompromisu s komunistickou mocí ochotného adventistického postoje, které prokázali komunističtí proticírkevní ideologové. A stejně tak více než vstřícné prokomunistické adventistické postoje dokreslují, jak hluboce zakořeněná byla v adventismu obava z katolické církve.

Tu ilustrují tragické výroky z doby, kdy celá řada adventistů – vojáků základní služby – prožívala nelidské zacházení v komunistických koncentračních táborech. Navzdory tomu v době zabavování adventistického církevního majetku státní mocí (!) laický kazatel Konečný z Boskovic prohlásil: „Kdyby zákrok prováděli katolíci, bylo by to horší, z orgánů lidové správy nemáme obav, jsou slušní v zacházení.“⁴⁰ A snad ještě průkaznější je v tomto smyslu výrok kazatele T. J. Zigmunda, který v ilegálním (!) oběžníku členům církve napsal: „Vieme, že keby sa nepriateľom mieru podarilo rozpútať tretiu svetovú vojnu a v nej zvíťazit, vznikli by nám adventistom teprve veľké ťažkosti. Nepriateľské živly, americko-vatikánský imperializmus by zaviedol proti nám nové inkvizície, a to nielen proti nám, lež proti všetkému, čo nezaváňa imperialistickým vatikánskym parfumom. Preštudujte si dôkladne Zjavenie 13. a 17. kapitulu.“⁴¹

Mnohem pragmatičtější přístup k Církvi adventistů sedmého dne než v České republice zaujali v „lidově-demokratickém“ Polsku, kde spolupráce církve se státem dostala rozměr až otevřené kolaborace s režimem. Polské státní vedení si získalo adventisty na svou stranu a ti, věrni své prorocké orientaci, pak na oplátku „byli ochotni útočit na společného nepřítele – katolickou církev. Těmto útokům se ve svém časopise věnovali například při příležitosti první návštěvy papeže Jana Pavla II. ve své vlasti. Odměnou za svou spolupráci mohli volně publikovat, a ačkoliv adventistů sedmého dne bylo v Polsku pouhých 4700 oproti 38milionové populaci, množství materiálů z pera Ellen Gould Whiteové, které zde bylo vydáno, překonala pouze Bible a Leninovy spisy. Získali také možnost svobodně prodávat svoji literaturu na ulicích a ve státních knihkupectvích a byly jim propůjčovány veřejné prostory pro evangelizaci.“⁴²

Tento adventistický antikaticismus ale neznamenal, že by adventisté byli v druhé polovině dvacátého století prokomunistickou a levicově smýšlející církví. Ve stejné době, kdy spolupracovali s režimem v Polsku, byli v Chile za vlády generála Pinocheta „přáteli prezidenta a poskytovali mu náboženskou podporu, když byl pod tlakem katolických kardinálů ohledně mučení a únosů svých politických odpůrců. Na oplátku za to získali akreditaci pro své školy. Také v Jižní Koreji místo toho, aby protestovali proti autoritativnímu režimu generála Park Chung Hee, loajálně spolupracovali s vládou a oceňovali stabilitu a sociální jistotu, kterou režim poskytuje. Také jejich univerzitní kampusy byly mimořádně klidné.“⁴³

Toto jednání však nelze jednoduše označit za oportunismus a snahu za každou cenu vyjít s libovolnou vládní mocí. Tomu totiž odporují fakta o obětech, které byli prostí členové i někteří církevní představitelé ochotni pro svou víru přinést.⁴⁴ Vysvětlení znovu nabízí adventistická eschatologie, podle níž pouze ten, který je „biblicky“ stanoven, je skutečným nepřítelem, i když se tak neprojevuje. Ale tomu, který vykazuje všechny znaky brutálního potlačování lidských práv a svobod, a dokonce útočí i na adventisty, se vychází vstříc, protože „proroctví“ o něm takto nehovoří.

40 Tamtéž, s. 161.

41 Tamtéž. (Je otázkou, nakolik Zigmund předpokládal, že se tento ilegální oběžník dostane do rukou StB, a zda tedy nebyl takto psán i s tímto záměrem. I v tomto případě ale jeho vyznění odpovídá adventistickým východiskům.)

42 Ronald LAWSON, *Sect-State Relations: Accounting for the Differing Trajectories of Seventh-day Adventists and Jehovah's Witnesses*, s. 361.

43 Tamtéž, s. 360.

44 Viz např. Pavel JADLOVSKÝ, *Perzekuování adventistů sedmého dne v komunistickém Československu*, diplomová práce, České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2009.

Jestliže tedy ve dvacátém století můžeme adventistický postoj v sociálních otázkách označit za kompatibilní s křesťanským fundamentalismem, vstřícný postoj ke komunismu naopak americkým fundamentalistickým křesťanům neodpovídá.⁴⁵ Jako vysvětlení se nabízí to, že v adventismu u této otázky převládá důraz na zachovávání soboty, který se stal určujícím etickým principem, jemuž adventisté podřídili celou oblast chápání lidských práv.

Adventisté a výzvy 21. století

Po pádu železné opony a po 11. září 2001 došlo ke změně světového společenského klimatu, díky němuž zmizelo polarizované napětí „Východ – Západ“ z doby tzv. „studené války“. Také otázka lidských práv a náboženské svobody dostala nové rozměry, které se ale ještě více vzdalují původním představám zakladatelů církve adventistů v 19. století.⁴⁶ Vztah ke komunistické ideologii a z ní vycházejícího ateismu přestává být v celosvětové diskusi v oblasti lidských práv tématem, namísto toho se (zejména mediálně) akcentují témata jako práva sexuálních menšin nebo genderové otázky. Tématika náboženské svobody zůstává sice zásadní, avšak nikoliv, jak adventisté předpokládali, ve vztahu protestantismus – katolicismus, nýbrž mnohem více se řeší otázky vztahující se k islámu.⁴⁷

Výzvy, kterým musí čelit Církev adventistů sedmého dne, jsou v 21. století velmi odlišné v rozvojovém světě, kde zažívá velký růst, a v západním světě, kde stagnuje nebo spíše ztrácí počet svých členů.⁴⁸ I ze statistiky početního růstu se dá odvodit, že na rozdíl od Západu adventistické věroučné body pocházející z devatenáctého století rezonují v rozvojovém světě. I když se v USA a zejména v Evropě objevují hlasy o tom, že je nutné reflektovat jinou situaci západního světa,⁴⁹ přesto, či snad právě proto trvá adventismus i ve 21. století na svých výchozích metodologických předpokladech, včetně interpretace dějin jako sporu metaforicky vyjádřeného „mezi sobotou a nedělí“.⁵⁰

Římskokatolická církev ale poté, co se v její církevní praxi stále více projevují výstupy 2. vatikánského koncilu, neodpovídá charakteristice „šelmý“, za kterou ji adventismus označuje.⁵¹

45 Viz např. Karen ARMSTRONG, *The Battle for God*, s. 216. nebo George M. MARDSEN, *Fundamentalism and American Culture*, s. 209–211.

46 I v rámci adventismu již více než dvacet let existuje skupina teologů, která uznává, že „adventismus 19. století byl vnímán jako exkluzivistický, hyperkritický a elitářský a mnoho jeho členů trpělo stihomamem. Žít život v očekávání smrtelného nebezpečí od přátel i nepřátel není skutečným životem.“ Madelynn JONES-HALDEMAN, *Progressive Adventism: Dragging the Church Forward*, *Adventist Today* 1/1994, s. 10.

47 Srov např. Jan SVOBODA, *Islám versus západ: Možnosti transformace civilizačního konfliktu v interkulturní dialog*, *Auspicia*, 2010, s. 129–132.

48 Z celkového počtu 1 139 000 adventistů celosvětově pokřtěných v roce 2011 bylo 19,61 % z Jižní Ameriky, 18,67 % z jižní Afriky a oblasti Indického oceánu, 18,44 % z východní a střední Afriky a 16,94 % ze Střední Ameriky. V USA to bylo 3,47 % a ve střední a západní Evropě celkově 0,81 %. Viz © 2013 Annual Statistical Report: 149th Report of the General Conference of Seventh-day Adventists for Year Ending December 31, 2011, s. 5. (on-line), dostupné na <http://docs.adventistarchives.org/docs/ASR/ASR2013.pdf?q=docs/ASR/ASR2013.pdf>, citováno dne 7. 1. 2014.

49 O „zodpovědné kontextualizaci“ adventistické věrouky hovoří například německý adventistický teolog Rolf J. Pöhler. Viz Rolf J. PÖHLER, *Does Adventist Theology Have, Or Need, a Unifying Center*, in: *Christ, Salvation and the Eschaton*, ed. Daniel HEINZ – Jiri MOSKALA – Peter M. van BEMMELEN, Berrien Springs: Old Testament Department, Seventh Day Adventist Theological Seminary, Andrews University, 2009, s. 31.

50 „V pasážích, jako je Da 7,20–25 (malý roh) a Zj 13,1–7 (šelma z moře), se tímto jednáním vyznačuje moc, která působí v období po pádu Římské říše a spojuje v sobě náboženskou i světskou moc, díky níž pronásleduje Boží svatě. Jedinou mocí, která by odpovídala tomuto prorockému popisu, může být papežství. Mnoho vykladačů už v dějinách označovalo tuto instituci za antikrista... Ke konci dějin této země, před Ježíšovým návratem, se toto spíše „utajené“ působení projeví ve světovém měřítku otevřenou opozicí vůči Bohu, jeho autoritě a zákonu. Zdá se tedy, že papežství bude hrát ještě významnou roli v událostech doby konce.“ Jon PAULIEN, *Dopisy církvi v Tesalonice*, *Průvodce studiem Bible* 3/2012, s. 85. Jedná se o citaci z periodika pro tzv. sobotní školu, které jsou Církví adventistů sedmého dne vydávány jako pomůcka ke studiu Bible a po celém světě mají jednotný text, protože sobotní škola má za úkol udržovat jednotu církevního učení.

51 Například vůči textu koncilního dokumentu *Gaudium et Spes* by jen velmi obtížně argumentačně obstálo tvrzení, že katolická církev sleduje svoje vlastní cíle „bez ohledu na prospěch vlád či národů“. Viz Ellen G. WHITEOVÁ, *Velké drama věků*, s. 376.

Kroky pokoncilních papežů směrem k náboženské toleranci, výraznou sociální angažovanost katolické církve, snahu po řešení problémů uvnitř kurie či neformální neokázalost papeže Františka lze stále obtížněji interpretovat jako rafinované úsilí po ovládnutí světa lští.⁵² Navíc adventistické úsilí v boji za náboženskou svobodu, snaha o oficiální diskusi a vyjasnění si stanovisek s představiteli jiných církví, včetně církve římskokatolické,⁵³ přináší ovoce v podobě navázaných dobrých osobních vztahů a čím dál tím většího pochopení ostatních křesťanů pro adventistická specifika, včetně zachovávání soboty. Vykreslování těchto církví ze strany adventistů jako nepřátel je tak čím dál tím složitější i lidsky nepřijatelnější.⁵⁴

Další problém odporující tradičnímu adventistickému výkladu proroctví je slábnoucí role USA ve světě a například vzrůstající moc Číny a islámského světa – o těch však adventistické výklady proroctví nehovoří, stejně jako v minulosti nehovořily o komunismu nebo nacismu.⁵⁵ Jak katolicismus,⁵⁶ tak vláda USA⁵⁷ se navíc paradoxně v některých případech stávají spojenci adventismu v ochraně lidských práv a představitelé adventismu se této spolupráci minimálně nebrání.

V otázkách sociální práce se projevuje snaha překonat dědictví fundamentalismu dvacátých let. Humanitární organizace ADRA poskytuje ve světě kromě humanitární pomoci také pomoc rozvojovou a snaží se ji nevázat na misijní práci církve. Je zřejmé, že ne vždy lze tyto dva aspekty oddělit a ne vždy je distance zejména ze strany církve příliš žádoucí. Pro Církev adventistů sedmého dne je totiž ADRA, minimálně v zemích jako Česká republika, jedním z neúčinnějších propagačních nástrojů adventismu.

Jako ale nemá církev adventistů zcela ujasněný postoj k sociální a politické angažovanosti, tak i složitě nachází postoj k otázkám práv sexuálních menšin⁵⁸ a v poslední době zejména k tématu rovnoprávnosti žen. To je obzvláště citlivé téma díky debatě ohledně ordinace adventistických žen jako plnoprávných duchovních. Proto, že adventisté nechápou duchovenskou službu svátostně a že vždy zastávali rovnost mužů a žen, neměla by existovat překážka tomu, aby

52 „Udivující je vychytralost a obratnost římské církve, která umí odhadnout, co bude následovat. Klidně vyčkává, až přijde její hodina. Sleduje, jak protestantské církve uznávají její autoritu tím, že přijímají falešný den odpočinku a chystají se vynutit jeho dodržování stejnými prostředky, jako kdysi používala římská církev.“ Ellen G. WHITEOVÁ, *Velké drama věků* s. 376. Za zmínku stojí, že adventistický výklad apokalyptických proroctví týkající se katolické církve, o které hovoří jako o nereformovatelné instituci, je nekonzistentní i vzhledem k tomu, že adventisté se považují za arminiány, a tedy odmítají předurčení, což však ale o katolicismu v proroctvích neplatí.

53 Mezi lety 1965–2011 adventisté sedmého dne vedli oficiální rozhovory s představiteli dvanácti církví a náboženských svazů (jako je například Světová evangelikální aliance nebo Světová rada církví) a dokonce i s představiteli Polské biskupské konference. Tyto rozhovory se týkaly jak dogmatických otázek, tak i témat sociálních nebo misiologických. Viz Stefan HÖSCHELE, *Eschatology and Theological Dialogue: Insights from Adventist Interchurch Conversations, One in Christ* 1/2013, s. 38–39.

54 Adventisté sedmého dne se například společně s církvemi sdruženými v Ekumenické radě církví a s Českou biskupskou konferencí zapojili do vyjednávání o restituci církevního majetku a společně s ostatními církvemi pak také podepsali smlouvu s Českou republikou. Na místních úrovních se běžně zapojují do společných ekumenických modlitebních, charitativních projektů atd.

55 Jestliže se adventisté vyjadřují kriticky k inkvizici a považují katolicistvu za hlavního potlačovatele lidských práv ve světě, pak to neodpovídá historické realitě. Hrůzy Šoa a komunistických koncentračních táborů jsou mnohonásobně vyšší a s natolik zásadním historickým dopadem, že se zdá zvláštní, že „historizující“ výklad proroctví by o nich úplně pomlčel.

56 Například v případě rozhodnutí nejvyššího soudu USA z 11. ledna 2012 ohledně toho, že není možné nárokovat si zaměstnání v církevní instituci na základě antidiskriminačních zákonů. Tento rozsudek přivítali společně jak adventisté, tak i představitelé katolické církve jako významný pro náboženskou svobodu. Viz © On Religious Liberty, *Adventists Join Hands With Catholics*, *Spectrum* (on-line), dostupné na: <http://spectrummagazine.org/node/3744>, citováno dne 7. 1. 2014.

57 V roce 2000 například vznikl televizní dokument *A vital force for freedom* produkováný oddělením náboženské svobody Severoamerické divize Církve adventistů sedmého dne (zastřešující organizační jednotka církve v USA), ve kterém se pochvalně o adventistickém postoji k náboženské svobodě vyjadřuje tehdejší prezident USA George W. Bush nebo tehdejší senátor John Kerry. V roce 2005 adventisté zase zorganizovali konferenci, na které jejich činnost ocenila tehdejší senátorka Hillary Clintonová. Srov. © Liberty (on-line), dostupné na: <http://www.libertymagazine.org/article/honoring-liberty>, citováno dne 7. 1. 2014.

58 Srov. © Stanovisko Církve adventistů sedmého dne k homosexualitě (on-line), dostupné na: <http://www.casd.cz/wp-content/uploads/other/art5086/CASD%20a%20homosexualita.pdf>, citováno dne 7. 1. 2014; nebo závěry církevní teologické konference věnované sexuálním menšinám: © Preserve Identity of Church, but Minister to Gay and Lesbian Community, Panelist at Adventist Sexuality Summit Say (on-line), dostupné na: <http://news.adventist.org/all-news/news/go/2014-03-19/preserve-identity-of-church-but-minister-to-gay-and-lesbian-community-panelists-at-adventist-sexua/12/>, citováno dne 16. 4. 2014.

ženy mohly v církvi sloužit jako řádně ordinované duchovní. Ovšem vzhledem k tlaku církve z rozvojového světa a fundamentalisticky zaměřených členů a duchovních je tato otázka živě diskutována a ani její případné administrativní rozhodnutí nepřinese ukončení této debaty.⁵⁹

Adventismus zatím všem těmto výzvám čelí pragmaticky. Tam, kde důrazy 19. století zabírají (třetí svět), tak je akcentuje a otevřeně hlásá.⁶⁰ Tam, kde by nebyly přijímány a pochopeny (západní svět), se k nim příliš veřejně nevyjadřuje, avšak také je nepopírá. Na celosvětové úrovni pak oddělení náboženské svobody Generální konference Církve adventistů sedmého dne (Public Affairs and Religious Liberty)⁶¹ těsně spolupracuje s organizací IRLA⁶² a sleduje dodržování náboženské svobody po celém světě s důrazem na svobodu zachovávání soboty.⁶³ Církve sama to vnímá jako významný příspěvek k tématu svobody svědomí. Přesto však dochází k závěru, že „překvapivě největším příspěvkem IRLA není vyzdvihování otázek ohledně soboty nebo biblických ideálů, ale spíše setrvalé stanovisko ohledně náboženských svobod a otázek oddělení církve a státu, a to jak v tématech, která jsou zásadní pro adventistickou věrouku, tak i tehdy, když to adventistickým doktrínám odporuje.“⁶⁴

Závěr

I když se zejména z adventistických periodik reflektujících počátky církve jeví, že adventismus hrál jak v sociálních otázkách, tak v otázkách lidských práv v USA téměř klíčovou roli a v celé řadě důrazů předběhl svou dobu, není tomu tak. Příkladem může být nejen zmíněná otázka střídmosti a pacifismu, ale třeba i otázka rasová. Přestože adventisté bojovali proti otroctví, neznamena to, že plně akceptovali rovnoprávnost mezi lidmi s černou a bílou barvou pleti. Ještě na konci 19. století sice podporovala klíčová postava adventismu Ellen Whiteová na jedné straně misii mezi černochoy a uznávala jejich rovnoprávnost, na druhé straně byly její postoje v souladu s myšlenkami rasové segregace, což plně korespondovalo s myšlením převládajícím v její době.⁶⁵

Ani adventistické důrazy na lidská práva a sociální otázky v dalších obdobích nebyly nijak revoluční a převratné a navzdory východiskům, která se mohou vůči většinovému americkému protestantskému mínění jevit jako nestandardní (vztah soboty k USA a katolicismu), většinou kopírovaly postoje amerických konzervativních křesťanů. Rozdíl oproti nim můžeme najít jen ve vztahu k totalitním režimům, kdy etický rozměr zachovávání soboty a antikaticismus vedl ke sporným kompromisům. I v 21. století adventisté stále deklarují svoje specifická teologická

59 Srov např. © In Six To One Vote, NAD Affirms Women's Ordination, Spectrum (on-line), dostupné na: <http://spectrummagazine.org/node/5620>, citováno dne 7. 1. 2014.

60 Příkladem tohoto přístupu může být církví podporovaná organizace Share Him, která se specializuje na pořádání evangelizačních výjezdů kazatelů z USA a Evropy do zemí třetího světa. Ti musí v rámci dvoutýdenní kampaně dodržovat pořadí a obsah témat, která budou přednášet. Hlavním obsahem této kampaně je klasické adventistické pojetí eschatologie a výkladu prorockví. Srov. © Share Him (on-line), dostupné na: http://sharehim.org/php/docs/Sermon_Topics.pdf, citováno dne 7. 1. 2014.

61 Viz © Seventh-Day Adventist Church, Department of Public Affairs and Religious Liberty (on-line), dostupné na: <http://www.adventistliberty.org/>, citováno dne 7. 1. 2014.

62 Vedle organizace IRLA se adventisté angažují ještě v organizaci International Association for the Defense of Religious Liberty (IADLR). Ta vznikla v roce 1946 z iniciativy lékaře Jeana Nussbauma. Jejimi čestnými předsedy byli v minulosti Eleanor Rooseveltová nebo Albert Schweitzer, ovšem tajemníkem této organizace je vždy adventistický kazatel a její sídlo je v kancelářích Evropského vedení adventistů v Bernu. Více viz např. © Seventh-Day Adventist Church – History (on-line), dostupné na: <http://150.adventist.org/history/public-affairs-and-religious-liberty.html>, citováno dne 7. 1. 2014.

63 Například pouze v roce 2006 se toto oddělení zabývalo téměř tisícem případů, kdy lidé po celém světě měli problém ohledně odmítání práce v sobotu. Viz © Duane McBride a Jacquelyn GIEM, The Christian Church and Society: Some Functions, Dysfunctions, Conflict, and Interactions in 3rd Symposium on the Bible and Adventist Scholarship Akumal, Riviera Maya, Estado Quintana Roo, Mexico, March 19–25, 2006, s. 18. (on-line), dostupné na: http://circle.adventist.org/files/CD2008/CD1/fae/essays/34B_McBride_D.pdf, citováno dne 7. 1. 2014.

64 Tamtéž.

65 Viz např. R. Clifford JONES, James K. Humprey and the Sabbath-Day Adventists, Jackson: University Press of Mississippi, 2006, s. 95–100.

východiska. V rámci všeobecné neadventistické diskuse na poli náboženském, lidskoprávním i sociální práce se však téma antikaticismu, zejména ve vztahu k zachovávaní soboty, jeví jako marginální a převládají témata jiná, kterými také žije současný adventismus – zejména vztah křesťanství a islámu, práva sexuálních menšin nebo otázky genderové a rodinné. Původní adventistická teologická východiska se pak v konkrétních praktických adventistických aktivitách na poli lidských práv i sociální práce odrážejí jen minimálně. Znamená to, že místo otevřeného antikaticismu a ostrých eschatologických důrazů jsou tyto aktivity zdůvodňovány Boží láskou, důstojností člověka, svobodou svědomí, náboženskou tolerancí, vzděláním, mírovým soužitím národů anebo ekonomickým rozvojem zemí třetího světa.⁶⁶

Lze tedy uzavřít, že adventismus navzdory svým teologickým východiskům hrál a hraje v otázkách ochrany lidských práv a zejména práva na svobodu vyznání vesměs pozitivní úlohu. Stejně tak hrála a hraje pozitivní úlohu i jeho angažovanost v sociální práci, zdravotnictví, vzdělávání nebo humanitární a rozvojové pomoci. V rasových otázkách, ženských právech, dělnických právech nebo v debatách ohledně sexuálních menšin pak většinou zastává konformní postoje v souladu s konzervativním americkým křesťanským proudem. To naznačuje, že u adventismu převládá fundamentalisticky křesťanské zakotvení. Excesy, jako byly například vztahy k totalitním režimům motivované adventistickými specifiky, jsou však zároveň varováním, že v adventismu je stále přítomné přílišné zjednodušování a ideologická zaslepenost. Antikaticismem motivované opuštění sociálních důrazů křesťanskými fundamentalisty ve dvacátých letech dvacátého století ale ukazuje, že v podobném nebezpečí nejsou adventisté zdaleka sami.

Adventisté sedmého dne, lidská práva a sociální práce

Abstrakt Článek se zabývá motivací, která přivedla Církev adventistů sedmého dne k angažovanosti v oblasti lidských práv a sociální práce, a reflektuje některé praktické důsledky této motivace. Dokládá, že adventisté v 19. století převzali od milleritského hnutí tzv. historizující výklad biblických proroctví, kvůli kterému vidí dějiny jako boj mezi pravým a falešným náboženstvím. Pravé náboženství charakterizuje zachovávaní soboty jako dne bohoslužeb, falešné pak zachovávaní neděle. K prosazování zachovávaní neděle má dojít v budoucnu silou, k čemuž se spojí katolicismus a Spojené státy americké. Obrana lidských práv, zejména práva na náboženskou svobodu, má tomuto úsilí čelit. Z této perspektivy adventisté také vnímají svou sociální angažovanost. I když praktické adventistické působení v oblasti lidských práv a sociální práce vesměs kopíruje postoje konzervativních amerických protestantů, text na příkladech ukazuje problematičnost některých specifických postojů, které v minulosti vedly k eticky spornému jednání.

Klíčová slova adventisté sedmého dne, sobota, neděle, katolicismus, lidská práva, sociální práce, USA, abstinence, náboženská svoboda

66 Srov. např. ©ADRA International – Our Mission (on-line), dostupné na: http://www.adra.org/site/PageNavigator/about_us/our_mission.html, citováno dne 16. 4. 2014 nebo © Freedom to Believe (on-line), dostupné na: <http://www.adventist.org/service/religious-liberty>, citováno dne 16. 4. 2014 atd.